

وضعیت زبان فارسی در پاکستان

دکتر قاسم صافی گلپایگانی

شواهد و مدارک تاریخی نشان می‌دهد که روابط نزدیک فرهنگی بین دو ملت ایران و پاکستان از زمان‌های بسیار دور برقرار بوده است. در دوران عهد از اسلام بخصوص در دوران گورکانیان، این خطه، دین مبین اسلام را همراه با فرهنگ و ادب پارسی پذیرفته، مردمانش شیفته فرهنگ و ادب ایران زمین شدند و این میراث فرهنگی را در شئون زندگی سیاسی و اجتماعی خود رخنه دادند و زبان فارسی را به عنوان زبان رسمی و اداری اختیار کردند. پیوند این زبان با مردم پاکستان به ویژه در دوران گورکانیان بسیار قوی و ناگسستنی بوده است. این پیوند چنان بوده که زبان رسمی این کشور، فارسی بوده و هزار شاعر و ادیب که همه به زبان فارسی آگاهی و حذاقت خاص داشتند، در این سرزمین زندگی می‌کردند و به زبان فارسی ناطق، شعر قوی می‌سرودند و نثر استوار می‌نگاشتند و بسیاری خطیب، نویسنده، مترجم، مفسر، خطاط، تذهیب‌کار و کثیری دست‌اندرکار امور ادبی و فرهنگی که دسترسی کلی بر دقائق زبان و ادب فارسی داشتند، آثار ارزشمند گوناگونی به یادگار گذاردند و نیز به ترجمه بسیاری از آثار کلاسیک مشهور ایران نظیر دیوان و کلیات و منظومه‌ها به زبان اردو همت گماشتند و نقش بسیار

بزرگی در اعتلاء فرهنگ بشری ایفا کردند. متأسفانه در قرون اخیر، نفوذ استکبار خارجی از یک طرف، ضعف و انحطاط حکومت‌های ایرانی از طرف دیگر، زبان فاخر فارسی را به مرور از زندگی سیاسی و اجتماعی این سرزمین زدود و زبان‌های اردو و انگلیسی را جایگزین آن کرد و در نتیجه زبان فارسی در کشور پاکستان رو به انحطاط گذاشت و به کلی از رسمیت افتاد و پیوند مسلمانان ایران و شبه قاره به خطر افتاد. مردم با میراث فرهنگی و تاریخی هزار ساله خود به تدریج فاصله گرفتند و در بیشتر موارد حتی برای کارهای تحقیقاتی، منابع فرهنگی و تاریخی و مذهبی فارسی زبان را کنار گذاشتند و منابعی را که از زبان‌های بیگانه ترجمه و گاهی اوقات تحریف شده بود، مورد مطالعه قرار دادند. با وجود این قریب به اتفاق تمام منابع تاریخی و فرهنگی شبه قاره به زبان فارسی است و زبان شیرین و شورانگیز فارسی، همان طور که زبان مادری اقوام فارسی زبان مانند قزلباش‌ها، هزاره‌ها، یهودی‌ها و غیره می‌باشد، زبان فرهنگی و تاریخی شبه قاره و آینه‌دار جمال سخن و کمال معنی و زبان ارزش‌ها و معارف والای گذشته این دیار نیز محسوب می‌شود و به عنوان زبان تبلیغ و ترویج اسلام رو به گسترش است. خدماتی که ادب و شعرای این سرزمین در خصوص زبان فارسی انجام دادند کمتر از ایرانیان نیست و در بین میراث فرهنگی ملت‌ها، آنچه به زبان فارسی در دسترس وجود دارد، دست‌کم در حوزه شعر فارسی، بسی بیشتر از زبان‌های دیگر است. رابعه‌قرداری نخستین زن شاعر فارسی زبان، اهل بلوچستان پاکستان بوده است. نخستین کتاب عرفانی در فارسی، کشف‌المحجوب نوشته علی هجویری معروف به داتا گنج‌بخش - مدفون در لاهور است. مسعود سعد سلمان، نظیری، بیدل، غالب، امیرخسرو و علامه اقبال شعرای فارسی‌گوی مشهور این دیار هستند.

زبان اردو که در قرون اخیر به عنوان زبان ملی مسلمانان به ویژه اهالی دکن، لکهنو و دهلی محسوب می‌شود، ریشه در زبان فارسی دارد و به مرور زمان به عنوان زبان مستقلی مقام یافته است. فارسی و اردو، دو زبان گوناگون هستند ولی از نظر ارتباط نزدیک بین این دو زبان، فارسی برای اردو همان طور لازم است که لاتین برای زبان انگلیسی.

فراگرفتن زبان فارسی برای مردم شبه قاره به ویژه مسلمانان و بخصوص پاکستانی‌ها، اهمیت اساسی دارد و علی‌رغم استعمارزدگی و غرب‌گرایی برخی از روشنفکران و طبقه تحصیلکرده، پیوسته گروهی پشتیبان و مروج زبان فارسی بوده‌اند و انگیزه اسلامی - انقلابی و بازگشت به پاره‌ای از میراث پدران و به خویشتن خویش، باعث ایجاد علاقه به آموختن این زبان شده است.

در نیمه اول قرن بیستم میلادی، علامه اقبال شاعر و حکیم بزرگ اسلامی با سرودن کلام بیدارکننده خویش به زبان فارسی و دستاویز قراردادن آن زبان برای ابلاغ پیام جهانی خود، روح تازه‌ای در پیکر فرتوت زبان فارسی شبه قاره دمید. پاکستان، عصاره‌ای از افکار اقبال است و پاکستانی‌ها، برای شخصیت وی احترام بسیار قائل هستند؛ لذا برای آگاهی از افکار وی به آموختن زبان فارسی رو می‌آورند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران علی‌رغم سستی و رکودی که بیشتر دامنگیر زبان و ادب فارسی شد و رفته‌رفته این زبان کرسی‌های خود را در دانشگاهها و مراکز آموزشی از دست داد، با وجود این بسیاری از مسلمانان مستعبد و ضد استعمار و استثمار فرهنگی، به اهمیت آن در حفظ و پاسداری از میراث فرهنگی شبه قاره پی بردند و لزوم گسترش آن را در پاکستان احساس نمودند. حتی اخیراً بسیاری از محققین بر این عقیده هستند که زبان فارسی مشکل‌گشای معضلات موجود در واژه‌های

علمی اردو است و جهت ایجاد واژه‌های علمی و ترجمه اصطلاحات علمی، زبان اردو بدون بهره‌گیری از زبان فارسی قدرت و امکانات این کار را ندارد.

با در نظر داشتن نکات فوق، تدریس زبان فارسی در جامعه پاکستان، امری اساسی و ضروری و مجاهده‌ای مقدس، محسوب می‌شود که اهمیت آن بر هیچ صاحب بصیرتی پوشیده نیست. هر چه در راه پاسداری و احیاء و گسترش این امر تلاش شود، متضمن فواید فراوان فرهنگی - اجتماعی و احیای موارث مشترک و استحکام پیوندهای دیرین عاطفی خواهد بود و حاصلی عظیم در بر خواهد داشت.

این حقیقت را هم در نظر داشته باشیم که در پانزده سال گذشته، توطئه‌ای مرموز علیه زبان فارسی در پاکستان به مرحله اجرا درآمده است. در کلاس‌های دوه‌ ابتدایی و دبیرستان، درس فارسی به عنوان ماده غیراجباری در نظر گرفته شده و در مقابل دانش‌آموزان را به فراگرفتن زبان عربی تشویق می‌کنند. در حالی که قبلاً عربی و فارسی هر دو جداگانه تدریس می‌شدند و حتی دانش‌آموزان بیشتر درس فارسی را می‌پسندیدند.

پس لازم است که رشته‌های زبان فارسی دانشگاهها، استادان زبان فارسی، ایران‌شناسان و علاقه‌مندان به زبان و فرهنگ ایرانی، بیشتر مورد تشویق قرار گیرند و جهت حفظ مقام زبان فارسی در این سامان از آنها استفاده شود. خانه‌های فرهنگ جمهوری اسلامی ایران بایستی با برگزاری کلاس‌های آموزش زبان فارسی، نقش خود را در گسترش زبان و ادبیات فارسی بیشتر ایفا کنند و از استادان حاذق در این زبان برای تدریس در کلاس‌های فارسی استفاده نمایند.

فارسی آموزشی که در کلاس‌های خانه‌های فرهنگ ثبت‌نام می‌کنند از اقبال مختلف جامعه هستند. در بین آنها دانشجو، مهندس، پزشک، معلم، استاد دانشگاه و

حتی افسران درجه دار دولت و همچنین ارتشیان اعم از مرد و زن دیده می شود. حضور آنها در محیط خانه فرهنگ و آشنایی با فعالیت های فرهنگی ایران در جای خود دارای اهمیت بسزایی است. تردّد آنها به مراکز فرهنگی ایران باعث آشنایی با فرهنگ ایرانی می شود و فراگرفتن زبان فارسی، این پیوند را استوارتر می سازد.

تشکیل کلاس های آموزش زبان فارسی در مراکز دینی و علمی شیعیان و بخصوص در مراکز دینی اهل سنت که مهمتر از مراکز شیعی است، از اهمیت ویژه ای برخوردار است. باید در محافل سنی، این حقیقت را بیشتر بیان کنیم که اکثریت فقها، محدثین، علمای اخلاق، صوفیان و عرفای بزرگ اهل سنت، ایرانی یا فارسی زبان بوده اند. شخصیت هایی مانند غزالی، بخاری، ابوحنیفه، سهروردی، داتا گنج بخش، نظام الدین اولیا، خواجه شمس سبزواری، علی لعل شهباز قلندر از بزرگان جهان اسلامند که مورد علاقه مردم پاکستان هستند. متأسفانه اخیراً با اجرای نقشه هایی از طرف برخی از گروه های مذهبی تلاش می شود که اهل سنت را از این شخصیت های عرفانی و دینی دور ساخته و چهره های آنها را مسخ نمایند. لذا تدریس زبان فارسی در دانشگاه های اهل سنت، مانع بزرگی در راه بیگانه نمودن مسلمانان از ارزش های ملی و دینی خود خواهد بود.

کشورهای خارجی در پاکستان توسط علاقه مندان و دوستداران خود، انجمن های دوستی تشکیل می دهند، مانند انجمن های دوستی چین و پاکستان، ترکیه و پاکستان که بسیار هم فعالند. ایران نیز که بیش از سایر کشورهای جهان روابط قوی و ریشه ای با مردم پاکستان دارد می تواند انجمن دوستی رسمی و پرتحرکی را در این کشور بنیان گذارد. تشکیل این نوع انجمن ها در بین مردم و یا دولت نه تنها حساسیت برانگیز نیست بلکه نقش مهمی در گسترش زبان فارسی در روابط بین دو کشور ایفا می کند.

از سوی دیگر، ترتیب سفر فرهنگی و علمی به ایران برای شاگردان کلاس های فارسی و برگزاری مسابقات مقاله نویسی، شعرگویی و داستان نویسی در سطح پاکستان با درج آگهی در روزنامه ها و تهیه کتاب های مناسب برای تدریس در این کلاس ها از نیازهای اولیه تدریس و آموزش این زبان است. در این رابطه چنانچه از استادان زبان فارسی در سراسر پاکستان دعوت به عمل آید تا پیشنهادهای خود را برای متولیان این امر بفرستند و هیئتی برای تألیف کتاب های درسی تشکیل دهند، عمل شایسته ای خواهد بود.

البته انجام کار مفید و جامع، مستلزم داشتن نمای دقیق و روشن از وضعیت موجود آموزش زبان فارسی در این کشور است. هم اکنون چندین دانشگاه، کالج و مؤسسه دینی و فرهنگی به امر آموزش این زبان به علاقه مندان و شیفتگان اشتغال دارند. در این بررسی، موقعیت و وضعیت این مراکز را در سطوح مختلف آموزشی با طرح نمودارهایی ترسیم کرده ایم تا راهبردها و خط مشی ها بیش از پیش روشن گردد و زمینه مساعدی برای تصمیم گیری مؤثر آتی فراهم آید.

بررسی آماری در این جداول که گاهی جامع وضعیت آموزش این زبان که مستلزم استقصای نامه است نخواهد بود، بلکه نمایی کافی از موقعیت آموزش آن را در این سرزمین ترسیم می کند و علاوه بر مفید بودن برای سیاست گذاری های مرکز، برای مراکز اجرایی و نمایندگی ها در خارج از کشور بسیار مفید است و اطلاعات تطبیقی را برای آنها فراهم می آورد. اطلاعات موجود در این نمودارها، تصویر رضایت بخشی در آموزش و گسترش این زبان در این سرزمین به دست نمی دهد و مسئولان باید با همت و تدقیق بیش از گذشته، به تمرکز سیاست گذاری ها، اتخاذ تدابیری مناسب و استراتژی معقول و بازنگری در بینش ها و تلقی هایی که پیرامون

روابط فرهنگی و گسترش زبان فارسی و اساساً خود زبان فارسی وجود دارد، به ترویج و احیای این زبان اهتمام کنند. لازم است نمایندگان فرهنگی و تحقیقاتی با تلاش و ایمان و اراده ای راسخ، تصویر کاملتری به وجود آورند و توجه داشته باشند که خط پیوند میان کشورهای مسلمان در درجه اول و با همه کشورهای که به عنوان سرمایه معنوی به آن می نگرند، زبان فارسی است؛ نه به عنوان زبان ایران که به عنوان زبان فراتر از ملت و ملی. زبان فارسی میراث گذشته فرهنگ انسانی و بزرگترین منبع و ذخیره فرهنگ بشری است که از حد یک زبان ملی و زبانی که حد تکلم یک ملت با ملت دیگر باشد فراتر رفته و به صورت یک زبان عرفانی، اسلامی و علمی، رخ تابانده است و تأثیر عظیم و عمیق در انگیزه استقلال، انگیزه آزادی و حاکمیت ملت ها بر سرنوشت خود و حداقل در شبه قاره، وسیله ارتباط و پیوند فرهنگ عظیم و غنی اسلامی شده است و از این ناحیه، بشریت بسیار سود برده است.

نیازمندی ها و کاستی ها و موانع :

۱. ارسال تازه ترین کتب و نشریه ها، به ویژه کتب آرفا، علی الخصوص برای اردو زبان ها.
۲. جدیدترین نوارهای صوتی و تصویری آرفا، فیلم های سینمایی و...
۳. تشکیل کلاس های مربوطه، بخصوص کلاس های بازآموزی.
۴. ایجاد دپارتمان در دانشگاه بهاء الدین مولتانی.
۵. گردش های تفریحی، اهدای بورسیه به دانشجویان ممتاز و استادان کوشا، برگزاری مسابقات علمی - تفریحی.
۶. رفع موانع موجود در راه اندازی برنامه تلویزیونی تدریس زبان و ادب فارسی.
۷. اعزام معلمان و مدرّسان ایرانی به اندازه کافی.
۸. استخدام استادان بازنشسته بومی که مشتاق فعالیت مجددند.

ردیف	واحد آموزشی	تعداد اساتید		تعداد دانشجویان و فارسی آموزان در هر مقطع				تعداد اساتید مورد نیاز
		ایرانی	غیر ایرانی	فوق دیپلم ابتدایی	لیسانس متوسطه	فوق لیسانس عالی	دکتر	
۱	دپارتمان فارسی دانشگاه بلوچستان	۴			۲۴		۲	
۲	دپارتمان فارسی دانشگاه کراچی	۵	۱		۲۶	۹	۵	
۳	بخش فارسی مؤسسه ملی زبان‌های دانشگاه قائد اعظم	۸	۱			۶	۱	
۴	بخش فارسی دانشکده خاورشناسی پنجاب (لاهور)	۴	۱			۶۴	۱۸	
۵	بخش فارسی دانشگاه بهاولپور	۳				۱۶	۲	۲
۶	بخش فارسی (اقبالیات) دانشگاه آزاد علامه اقبال	۲		۳۵			۱	۲
۷	دپارتمان زبان فارسی دانشگاه پشاور	۴	۱			۲۷	۱	
۸	مرکز مطالعات آسیای میانه دانشگاه پشاور	۱			۲۰			
۹	مرکز اسلامی شیخ زائد دانشگاه پشاور	۱			۷۰			
۱۰	کالج سنت جوزف (دخترانه)	۲		۹۸				
۱۱	کالج بی‌بی، سی، ای، اس (دخترانه)	۲		۴۷				
۱۲	کالج سر سید (دخترانه)	۱		۳۴				
۱۳	کالج منطقه ناظم آباد (پسرانه)	۱						
۱۴	کالج عبدالله	۱		۳۰				
۱۵	کالج منطقه ناظم آباد (دخترانه)	۱		۵۸				
۱۶	کالج ابوا (دخترانه)	۲		۱۲۰				
۱۷	کالج روتق اسلام (دخترانه)	۱						
۱۸	کالج دولتی کوئته	۲		۵۰				
۱۹	کالج دولتی علمدار	۱		۷۵				
۲۰	کالج دولتی دخترانه کوئته	۲		۲۵۶				
۲۱	دانشکده فراتینز پشاور	۱		۱۲۲				
۲۲	دانشکده دولتی	۱		۱۵				
۲۳	دانشکده شهری پشاور - صدر	۱		۸				
۲۴	دانشکده دخترانه ورستی	۱		۱۴				
۲۵	دانشکده دولتی پاراچنار	۱		۴				
۲۶	دانشکده دولتی اف - جی پشاور	۱		۳				
۲۷	دانشکده دولتی جناح	۱		۳				
۲۸	دانشکده دولتی هرل پور	۱		۵				
۲۹	دانشکده دولتی شیروان	۱		۳				
۳۰	دانشکده علوم پشاور	۱		۲				
۳۱	دانشکده دولتی	۱		۱۵				
۳۲	مرکز تحقیقات اسلامی			۲۰				
۳۳	حسینیه امام بارگاه معصومین	۱		۱۵				
۳۴	مدرسه فاطمه الزهرا (بلوچستان)	۱		۳۲				
۳۵	مدرسه خدیجه الکبری (بلوچستان)	۱		۲۸				
۳۶	خانه فرهنگ ج.ا. (بلوچستان)	۲		۲۵	۱۱	۵		
۳۷	مدرسه اسلامیہ پاراچنار	۱		۲۲				